

„A műveltség jó sorsban ékesség, balsorsban menedék” (Arisztotelész)

Beszélgetés Vámos Tibor akadémikussal

NAGY BEATRIX HAVASKA

nbh@vipmail.hu

Évtizedek óta a műszaki értelmiség egyik vezéregyénisége. Gondolatai, javaslatai, ha megvalósulnának, mindannyiunk számára szabadabb, értékesebb életet tennének lehetővé. Több mint 30 éve halljuk, olvassuk azokat a nézeteket, amelyekkel a szabadságért a haladásért és a közös célok eléréséért küzd. Saját közösségében, a SZTAKI-ban ezt többé-kevésbé sikerült megvalósítania. Ez alapozta meg, hogy az Intézet túlélte minden politikai és gazdasági vihart, folyamatosan a kutatás nemzetközi élvonalában maradt és munkatársait világszerte elismerik. Kérdéseinkkel céljait és módszereit szeretnénk megismerni, megismertetni, hogy tanulhassunk belőlük.

Az értelmiség korlátai között igyekezett meghatározni a fejlődés irányát. Az e-társadalomról felvetett tézisei azonban az adaptivitást, a rugalmasságot hangsúlyozták. Nem jelent ez meghátrálást a korábbi gondolat és szólásszabadság elvű filozófiához, politikához képest?

Egyáltalán nem. Sőt, életem több szakaszával összehasonlítva, ha az ember kimond valamit, jóval kevesebb a kockázata ennek, mint korábban. A 30-as évek végén, vagy a 40-es években, amikor az ember az életével játszott, teljesen más volt a szólásszabadság helyzete. Ez szerencsére nagyon nagyot változott de természetesen mindig személytől is függött. Mert egy középiskolás diáknak, egy egyetemi hallgatónak más a helyzete a társadalomban, mint jelenleg nekem, akinek már befejezett életpályája van. Nincs sem anyagi, sem előrejutási, vagy a családomat érintő kockázatom. Tulajdonképpen senkitől sem függök már, csak a saját erkölcsömet kockáztatom, amit már dehonesztálni sem könnyű...

Ezeket az élethelyzeteket nem lehet összehasonlítani. Egy dolog van, ami az embert élete végéig erkölcsi parancsként elkíséri: saját nézetét, a büszkeségét rendelje alá azokban a szituációkban, amelyekben nagyobb ügyeknek vagy más embereknek árthat. Azt hiszem ez általános erkölcsi parancs. Nagyon veszedelmesek azok az emberek, akiknek az a véleményük, hogy „legyen igazság, pusztuljon a világ!” (Fiat iustitia, pereat mundus!)

Melyik erkölcsi parancs vezéreljen minket?

„Az én Istenem bensőmből vezérel”. Az embernek, ha értelmiségi, – és főleg ha koránál fogva tapasztalt értelmiségi –, vállalnia kell önmagával szemben is azt a felelősséget, hogy olyan judiciuma van, amivel ezt megítéli. Természetesen senki sem lehet abszolút mérce, még a saját ügyében sem, ezt is figyelembe kell venni. Ezért jobb az embernek, ha barátaival tanácskozik. Például ilyen barátom Havass Miklós, akinek sok mindenben más a világnézete, mint nekem de ugyan-

akkor erkölcsi elveink, megfontolásaink közel állnak egymáshoz. Azokat az embereket kell figyelembe venni, akikről az ember tudja, hogy őket is a többi elvvel szemben elsősorban ez a tisztesség-elv vezérli. A túlságosan erős elvek, ideológiák vakhitekké válnak. Tehát ezekkel a személyekkel egyeztetve, megbeszélve, visszacsatolásokat kapva, az ember valamennyire biztosabb lehet a dolgában. A nagy változás az, hogy ma az embereknek van és lehet személyes felelősségük, például, amikor elmennek szavazni. Ebben nyilvánul meg legkarakterisztikusabban a társadalmi felelősség. De felelős döntés az is, hogy egy koldusnak adok, vagy nem adok...

Ténylegesen tud-e érvényesülni a társadalmi felelősség a mai felkavart, rohanó világban?

Ezt általánosságban nehéz megítélni. A szólásszabadság természetesen nagyon rövid időszakoktól eltekintve a magyar történelemben sosem érvényesült annyira, mint ma. Volt szólásszabadság bizonyos mértékig a monarchia idejében is, amikor a liberális gondolkodás volt mértékadó, de ez egy osztálykorlátozott szólásszabadság volt. Voltak olyan határai, melyeket nehéz lett volna túllépni, és természetesen nem is lett volna célszerű. Majd volt az 1945-től 1948-ig terjedő időszak. A többi csendő- és rendőrterror volt. Előtte és utána is.

A történészek erősen aláhúzzák, hogy mind a Ferenc József-i időkben, mind a Kádár-korszakban nagyon élesen meg kell különböztetnünk a diktatórikus periódusokat a tekintélyuralmi időszakoktól. A tekintélyuralmi periódusoknak, konszolidáltabb körülmények között az a jellegzetességük, hogy nő a szólás szabadsága, hisz a végén épp ez az, ami nyilvánvalóvá teszi a tömegek előtt a rendszer túllétségét, tarthatatlanságát. De ezt a szólásszabadságot részben korlátozza a hatalom, azon meggondolásból, hogy annak gyakorlása a legrosszabb esetben káoszhoz is vezethet. Láthatjuk, hogy mi történik napjainkban a Balkánon, Oroszország periferiáin, de meg kell gondolnunk,

hogy milyen kritikát gyakorlunk a mostani kínai átmenetről a nyugat-európai vagy amerikai szempontból nézve.

Gondoljunk bele, mennyi szabad akarata volt közügyekben egy rabszolgának, egy jobbagynak vagy egy olyan embernek, aki a falujából ki sem mehetett, hiszen a közlekedés nehézségeit az egyszerűbb halandó nehezen tudta leküzdeni. Odakötötte egész élettevékenysége, telefon és rádió nem létezett.

Úgy gondolom, hogy a vitához történelmi és filozófiai háttér kell. Én egy nagyon ókonzervatív embernek vallom magam. Gondolkodási gyökereim egyrészt az antikvitásban, másrészt pedig a felvilágosodás legmélyebb intellektuális áramlataiban vannak. Egy ember megítélésének nem az a kulcsa, hogy jobboldali, baloldali, vagy konzervatív címkékkel bélyegzik. Ezek álkérdések. Egy alapkérdés van ma Magyarországon és a világon is: vannak-e megalapozottan gondolkodó emberek, vagy megalapozott gondolkodásra készítő emberek, akikre támaszkodhatunk?

Ezekről különítem el a hol jobboldalinak, hol baloldalinak, hol konzervatívnak minősített jelszavakkal dobálózó populistákat. Populistákból egész történelmünk folyamán volt tapasztalatunk, említhetjük a 20. században Hitlert vagy Sztálint. Tehát a fő veszély a populizmus, amelyik megőrjíti az embereket. A 19. században egyik fő képviselőjük Napóleon volt. Fél Franciaországot kiírtotta nacionalista jelszavakkal, de populista volt Robespierre is. Ezek veszedelmes emberek és ezek veszedelmes áramlatok. Nem önmagában a tűz és a gyűlékonyság a romboló, hanem a gyűjtogató.

Az embereket egyrészt olyan ősi motivációk hajtják, melyeket már Platón és Arisztotelész is ismert. Ilyen motivációk a becsvágy, gazdagság, hatalom. Ugyanezeket tapasztalhatjuk ma is, egy-két kivétellel, de akkor ez sokkal természetesebb, elfogadottabb volt. Ezek éppúgy léteznek mai is, mint a több mint kétezer évvel ezelőtti társadalomban. Akik nagy ideák érdekében akarták az embereket kényszerzubonyba zárni, azok előbb-utóbb mind megbuktak, vagy a nagy ideák mögött, a neveket megtartva, egészen más színeket vettek fel. Az emberiség alaptulajdonságai adottak, nagyon lassan, sok generáció hatására változnak. Éppen ezért akik hivatásnak tekintik a társadalmi aktivitást és életpályának választják azt, különös felelősséget vállalnak: a józan mérlegelések kötelezettségét, népszerű jelszavak és szenvedélyek felkorbácsolása helyett.

Goethe szerint: „Korlátozások között mutatja meg magát a mester”. Aki ezt nem ismeri fel – ez volt a kiindulási kérdés az etikai problémáknál – az tulajdonképpen a saját maga által képviselt ügy ellen hat. Mert tevékenysége terrorba, demagógiába, tömeggyilkosságba fordulhat.

Nagyon kevés háború szolgálta az emberiség javát. Vitatkozunk azon, hogy az iraki háború vajon tudott-e megoldást találni a Nyugat és a Közép-Kelet számára? Valószínűleg nem. Valószínűleg ekkora anya-

gi és emberi befektetés, más, értelmesebb módon, sokkal hatékonyabb lehetett volna. Ezt innen nincs jogunk teljesen megítélni, mert nem ismerjük a részleteket, nincs ismeretünk ennek a területnek a lélektanáról. De itt van mellettünk a Balkánon a volt Jugoszlávia. A 70-es években Jugoszláviára úgy tekintetünk, mint a viszonylagos, hozzánk mért bőség és a szabadság országára. Ezt az országot a nacionalizmus őrületével széttrancsírozták, az embereket, a családokat tönkre tették, egymásnak uszították.

Mit jelent a partnerség? Bárkivel, bármilyen témában lehet-e együttműködni? Nem kell-e küzdeni az elveinkkel ellenkező tanok ellen?

Erre sem egyértelmű a válasz. Egy jogásznak, lelkesnek vagy pszichológusnak együtt kell működnie a börtönben egy rablógyilkossal. Ennek gyönyörű irodalma van. Azt tanusítják, hogy hogyan akarja és tudja megérteni valaki a bűnöző lelkét. Ezt megtehetjük egy olyan szituációban, amikor másokat nem veszélyeztetve, ugyanakkor egy emberi társadalmi tanulságot levonva, valaki elmegy odáig, hogy egy bűnözővel beszéljen. Érdekes mozzanat volt, amikor a Rákosi-féle börtönben összetalálkoztak régi hithű kommunisták és fasiszták. Akkor, ott, ha nem is barátság, de megértés alakult ki közöttük. Tehát találunk ilyen emberi szituációt. Alapjaiban véve – és ez a lényeg –, azoktól kell elhatárolódnunk, akik gyűjtogatni akarnak. Akikkel közös emberi értékeket lehet találni, azokkal akkor is kapcsolatot kell tartani, ha más elveket vallanak.

Az értékrendek állandó változása, mozgása hatásos van-e a fent említett elvekre?

Kétségtelen, hogy egy ilyen erős, de szerencsére nem véres rendszerváltás felkavarja a társadalmat. Alapjában véve természetesen meghatározó érték itt is van, néha ugyan lappang. De éppen az a feladatunk, hogy az értékrendeket, amelyek az egész világon így vagy úgy érvényesülnek, amennyire lehet, helyreállítsuk.

Minden olyan jellegű rendszer, mint például az indiai, kiindult egy adott világból, adott körülményekből. A rabszolgatartó-társadalom volt az a társadalom, amely létrehozta az antik kultúrát. Platón a Szókratész-i dialógusokban elmagyarázza, hogy mire jó az állam, a pénz, a kereskedelem. Elmondja azt is, hogy vannak emberek, akik fizikai erejükkel támasztják alá ezt a társadalmat. Ehhez kell a hadsereg, a terjeszkedés, rabszolgákat kell szerezni, és ez természetes követelmény. Ma az az óriás különbség, hogy nincs szükség rabszolgaságra, arra, hogy az ember a maga fizikai erőfeszítésével ne örölje magát. A régebben szelleminek tartott lélekölő gépies munkák is elvégezhetőek az automatizálás segítségével.

Tehát egy új pedagógiai, társadalom-emelési feladat előtt állunk. A társadalmak mindig megteremtik azt a viszonyrendszert, amely az adott feltételek mellett hasznosnak tűnik az emberek számára. Ahol ez nem történik meg ott a társadalom megmerevedik, vissza-

esik. Nekünk Magyarországon itt és most az a feladatunk, hogy stabilizáljunk egy értékrendet. A tisztességes emberek értékrendjét, függetlenül attól, hogy egy vagy többféle istenben hisznek, vagy nem istenben, hanem az antik Gügész példázatában megfogalmazott józan belátás erkölcsi parancsát vallják, egy olyan elképzelésben gyökereznek, hogy a többi emberrel, akik mások, tudniuk kell együttműködni.

Figyelembe véve mások motivációját is, az országnak hasznos értékrendeket kell teremtenünk, és ebben kétségtelen, hogy a pénz egy fontos értékmérő. Ilyen például a kapitalista pénzember Soros György értékrendje, és ilyen az, aki hasonlóan, vagyonának nagy részét jó célokra költi. Soros jobb célokra költött és költi ma is, mint a világ bármely állama. Ezért vagyok ma is elégedett azzal a tizenöt évemmel, amikor Vásárhelyi Miklós mellett társadalmi tevékenységmet főleg ennek az alapítványnak szenteltem, sokszor az adományozó Sorossal vitatkozva, nem is egyszer később érdemtelenül válókat is támogatva.

Sok ilyen jó példa létezik. Az erkölcsi mércével mérő emberek nagyon hamar rájönnek arra, hogy nem a gazdagság a pusztán végső cél. Egyre több olyan ember van, aki nemcsak a saját hírneve érdekében, hanem a saját lelkiismerete és meggyőződése parancsára, úgy érzi, hogy a kezükben koncentrált pénzt valami hasznosra kell fordítania. Ne dőlünk be annak, hogy ez a világ eleve rossz. Ez a rendszer a maga szabadságával azért jó, mert jobbittható.

Egyértelmű, hogy a szabadság nem jelent anarchizmust, de a határ eltolódhat. Most, amikor sok baj van, több korlátot, rendet és kevesebb szabadságot engedne meg?

Ezt sem lehet egyértelműen megítélni, mindig attól függ, hogy konkrétan miről van szó. A mérce még egy évtized alatt is változhat. Azt hiszem, hogy erről nem érdemes általánosságokat mondani. Nézzünk példákat:

A közvetlenebb érintkezés folyamata Skandináviában indult meg először. A fiatal nemzedék tagjai tegeződnek. Kereskedő és vásárló, fiúk és lányok. Ez kifejez egy egyenlőséget, emberi egyenlőséget. Nagy előnyei vannak, na meg egy kis hátránya. A nagy közvetlenség sokszor megenged egy olyan szabadosságot, ami az ember természetes identitásának önvédelmét esetleg sértheti, de ez kis hátrány.

Lehet a negatív tünetekről beszélni, újak, feltűnőek, de a végén kiderül róluk, hogy mindig is megvoltak. Itt van, például a szexuális szabadság kérdése. A szexualitás korábbi szituációja melegágya volt a boldogtalanságnak, a gyötrődéseknek és főleg a képmutatásnak. Ma egész más viszonyba lép két fiatal, ha egymáshoz közel kerül. Van idejük, hogy megismerjék egymást, együtt éljenek. Azt a felelősséget is tudják vállalni, hogy gyerekek lesznek. A szexuális szabadság előnye az, hogy a hirtelen fellobbanó és éhségen alapuló motiváció egy tartós kapcsolatban már kevésbé játszik szerepet.

Most a választásnak szabadsága van. Az, hogy felnő-e az emberiség ehhez, az kérdéses, de ez az emberiség megmaradásának fő kérdése is egyben. Nemi kérdésekben, de minden másban is a régi világ kegyetlenebb volt, mert a viszonyok, a megélhetés a fennmaradás körülményei összehasonlíthatatlanul kegyetlenebbek voltak. Nemcsak a kormányzás volt kegyetlenebb, hanem az utca embereinek is a viszonya egymáshoz.

Képesek lesznek az emberek ebben a szabadságban az arany középutat megtalálni?

Rá fognak kényszerülni, és ez nem a külső kényszer lesz. Megtalálják, és felismerik, hogy mégiscsak ez az együttélés egyetlen a lehetősége. A külső kényszer kevés, de annak valamennyinek törvényesnek kell lennie, megállapodott kényszernek. A magyar társadalomnak át kell alakulnia egy törvénytisztelő magyar társadalommá.

Minden társadalmi megállapodás abból a tanulságból jött létre, hogy hosszabb távon az egyén számára is az a kedvezőbb. A fair play tulajdonképpen kapitalista találmány, ennek hiánya veszedelmes mindenki számára. Erről a tapasztalat előbb-utóbb meggyőzi az embereket. Ha bemegyünk egy üzletbe és vásárolunk, akkor ott egyszer becsaphatnak. De hamar elkezdjük keresni azt az üzletet, ami esetleg drágább, de mégis megfizetjük, mert tudjuk, hogy ott sohasem csapnak be. Ugyanez a helyzet sok mással, például a magatartással is. Azokkal az emberekkel érdemes együtt dolgozni, akikben megbízhatunk, mert a munkát csak így tudjuk együtt elvégezni. Nagyon szép matematikai modelljei vannak annak, hogyan idomul az ember a közösséghez.

Ismétlem, az emberiség, és ezen belül Magyarország választút elé érkezett saját, alkotásai révén, amelyek egyaránt, ugyanazon valóságukban lehetnek átkosok és áldások. Az emberiség el is pusztíthatja önmagát, de fel is emelheti az evolúció új, humán magaslataira.

Ebben hazánk lehet a tőlünk nem messze zajló feszültségek új góca: vissza is léphet a huszadik század első felébe, most már akár száz évre növelve lemaradását, de lehet az általános megújulás haszonélvezője, másokat is biztató, példás aktora.

